

Resumé

Materiály k dějinám litomyšlského zámeckého divadla

Občanské sdružení Milislav, Litomyšl

Litomyšlské zámecké divadlo a památková péče

(Jiří Bláha, s. 5–8)

Při opravách a prezentaci dalších historických divadel je uplatňována řada rozdílných přístupů. Některá divadla jsou využívána ke komerčnímu provozu, jiná už jsou dnes chápána jako unikátní památky a provoz v nich je přinejmenším omezen. U nás je probíhá diskuse o způsobech prezentace historických divadel teprve v posledních letech, pod vlivem dlouhotrvající obnovy zámeckého divadla v Českém Krumlově.

Také k litomyšlskému divadlu je potřeba přistupovat jako k památce, která je v mnoha ohledech výjimečná, a podle toho rozhodovat o jeho prezentaci. Současný stav divadla a jeho využití zdaleka neodpovídá jeho významu. Je možné divadlo pouze ukazovat jako muzejní exponát, ale je taky možné v něm vybudovat *funkční muzeum*, kde bude možné v autentických podmínkách studovat a předvádět dobové inscenační postupy (výměna dekorací, zvukové a světelné efekty) a v ideálním případě rekonstruovat kompletní dobové divadelní představení. V každém případě je však nutná konzervace veškerého vybavení a průběžná údržba.

Rozhodnutí o budoucí podobě musí učinit zodpovědní pracovníci, spravující památku. Sdružení příznivců divadla může v této chvíli divadlu prospět především jeho dalším studiem a propagací.

Průzkumy zámeckého divadla

(Jiří Bláha, Ondřej Protiva, s. 9–17)

Občanské sdružení Milislav pracuje už od svého vzniku na průzkumech současného stavu litomyšlského zámeckého divadla a jeho dochovaného vybavení. Velká část průzkumů byla provedena v roce 2002 při přípravě studie *Možnosti a perspektivy obnovy, ochrany a využití litomyšlského zámeckého divadla*. Průzkumy doplňují informace získané studiem archivních pramenů.

Největší pozornost jsme věnovali konstrukcím a technickému vybavení jeviště. V divadle je zachována původní jevištní mašinerie k ovládní výměny dekorací na otevřené scéně: pojízdné rámy a rumpál pro boční kulisy, dva rumpály k výměně sufitu a řada souvisejících detailů; mašinerie je téměř nepoškozená a teoreticky je schopná provozu. Na mnoha místech se zachovaly stopy po několika druzích tesařského nářadí a značení prvků rudkou a olůvkem. Průzkum zjistil množství druhotně použitých prvků, pravděpodobně součástí staršího zrušeného divadla v zámku. Objeveny byly doklady změny původní podoby stropu jeviště: stropní konstrukce byla ještě v průběhu stavby technicky zajímavým způsobem zvyšována.

Také v hledišti bylo provedeno několik změn. Neznámo kdy byly odstraněny příčky, které dělily chodbu za lóžemi v patře na tři menší prostory. V roce 1974 pak byla odstraněna přepážka do té doby rozdělující hlediště na přední a zadní parter.

Dekoratívni výmalba hlediště a jevištního portálu je dílem Dominika Dvořáka. Malba byla několikrát opravována; v průběhu největší opravy v roce 1974 byla plošně rekonstruována malba v přízemí.

Původní osvětlení divadla zajišťovaly svícný v hledišti, posuvná osvětlovací rampa a dřevěné stojany za bočními kulisami. Svítlo se svíčkami a olejovými nebo lojovými lampami. První elektrifikace divadla proběhla po roce 1930; dnešní osvětlení je z 50. a 70. let 20. století.

Všechny dochované prvky konstrukcí a vybavení jsou důležité pro pochopení rozsahu původního provozu v divadle. Jejich podrobná dokumentace a důsledná ochrana jsou základním předpokladem zachování a budoucí revitalizace této unikátní památky.

Obrázky:

Obr. 1: Státní zámek Litomyšl, divadlo. Půdorys prostoru pod jevištěm a přízemí hlediště. Grafické měřítko 0–10 m.

Obr. 2: SZ Litomyšl, divadlo. Půdorys jeviště a patra hlediště s lóžemi. Graf. měřítko 0–10 m.

Obr. 3: SZ Litomyšl, divadlo. Pojízdný rám s osazenou boční kulisou, pohled na zadní stranu. Graf. měřítko 0–1 m.

Obr. 4: SZ Litomyšl, divadlo. Osvětlovací rampa u přední hrany jeviště, pohled z podjeviščí směrem k hledišti. Graf. měřítko 0–1 m.

Obr. 5: SZ Litomyšl, divadlo. Dřevěné stojany s drátěnými úchyty na svítidla k osvětlení bočních kulis. Graf. měřítko 0–1 m.

Příloha 1: SZ Litomyšl, divadlo. Axonometrický pohled do jevištní mašinerie.

Dekorace zámeckého divadla

(Jiří Bláha, s. 18–33)

Důležitou součástí litomyšlského divadla je dochovaný soubor dekorací. Jde o jeden z nejcennějších souborů svého druhu: dekorací z 18. století se dochovalo jen velmi málo. Autorem těch litomyšlských je navíc jeden z nejvýznamnějších

divadelních malířů přelomu 18. a 19. století, Josef Platzer, který byl autorem dekorací vídeňského Burgtheatru nebo pražského Nosticova divadla. Dekorační soubor zkoumal v rámci průzkumu divadla v 50. letech 20. století Jiří Hilmera; od té doby nebyla dekoracím věnována velká pozornost.

Litomyšlské dekorace zachovávají tradiční schéma: po stranách scény jsou rozestavěny boční kulisy, seshora scénu uzavírají sufity a v pozadí prospekt. Litomyšlské dekorace používaly tři sady sufit, každá z nich byla používána pro několik rozdílných scén. Dekorace jsou malovány na plátně temperovou technikou a napjaté na dřevěných rámech. Kromě těchto základních součástí je v souboru celá řada samostatných doplňků; celkem obsahuje přes dvě stě kusů. Dekorace nejsou v příliš dobrém stavu; jejich současné uložení je nevyhovující a dekorace zatím není možné prezentovat veřejnosti. Jedinou dostupnou dokumentací jsou černobílé fotografie z 50. let.

Dekorace jsou především součástí divadla a je tedy důležité zkoumat, jak byly umístěny a používány na jevišti. Většina prospektů byla stabilně umístěna na jevišti, připravená k použití; na jevišti visely i přinejmenším dvě sady sufit. Právě používané sady bočních kulisy byly vsazovány do pojízdných rámu; zbylé kulisy a doplňky byly uloženy v přilehlých místnostech. Řada indicií umožňuje rekonstruovat průběh výměny dekorací, způsob osazení dveří do prospektů a další detaily.

Hlavní část textu tvoří přehled jednotlivých dekoračních souborů, jak je bylo možné sestavit na jevišti; jednotlivá hesla přehledu obsahují základní informace o složení scény, její popis i možné varianty a doplňky. Kromě dvou opon jde o tyto scény: *Kabinet*, *Kavárna*, *Žalářová kobka* a *Žalářové nádvoří*, *Selská světnice*, *Zbrojářova dílna*, torzální *Ministrův pokoj*, *Měšťanský pokoj*, *Modrý* a *Žlutý pokoj*, *Chrámová předstíň*, *Gotický sál*, *Moderní sál*, nejistý *Tapetový pokoj*; exteriéry zastupují dvě varianty *Ulice*, opět torzálně dochované scény *Francouzská zahrada* a *Les*, *Venkovská krajina*, *Jeskyň*, *Moře* a novější prospekt *s Chrámem přátelství*.

Pamětní kniha zámeckého divadla a divadelní život ve 2. polovině 19. století

(Jiří Bláha, s. 34–49)

V divadelním oddělení Národního muzea je od roku 1948 uložena Pamětní kniha litomyšlského zámeckého divadla (*Leitomischler Schloss Theater Gedenkbuch*), v dosavadní literatuře o divadle zatím nezpracovaná. Památník, věnovaný hraběnce Kajetáně z Valdštejna-Vartemberka, zaznamenává informace o zámeckých představeních šlechtické herecké skupiny mezi lety 1827–1845. Významně tak rozšiřuje naše vědomosti o divadelním životě na zámku ve 2. čtvrtině 19. století. Ty zatím vycházely především z rukopisných textových knížek v litomyšlském archivu. Článek zpracovává údaje památníku v souvislosti s dosud známými údaji.

Repertoár uvedeného období tvořily především jednoduché frašky oblíbených rakouských a německých autorů (především August von Kotzebue). Na začátku 40. let 19. století bylo odehráno pět francouzských her, pravděpodobně jako součást jazykové výuky komtes a mladého hraběte. Některá z představení byla pořádána pro dobročinné účely, většinou ve prospěch litomyšlských chudých.

Seznamy herců, které památník obsahuje, nás podrobně informují o složení valdštejské herecké skupiny, přestože některé z osob už dnes nejsme schopni identifikovat. Kromě příslušníků hraběcí rodiny se na jevišti objevovala celá řada jejich příbuzných a přátel, z nichž mnozí dojížděli do Litomyšle z Vídně nebo ze svých vzdálených panství. Aktivními herci byli příbuzní hraběnky Kajetány, které byla kniha úvodním věnováním připsána – její bratr hrabě z Fünfkirchen, švagr hrabě Belcredi a další. Kromě šlechty účinkovali v představeních i mnozí zámečtí zaměstnanci.

V divadle byly uváděny většinou dvě hry v průběhu jednoho večera. Všechna zaznamenaná představení se konala výhradně v zimním období, od prosince do dubna; některá z nich byla součástí domácích oslav jmenin nebo výročí. Pouze jedna zmínka nás informuje o hudebním doprovodu představení.

Památník je bohatě vyzdoben dekorativními motivy, úvodní listy doprovází kresby stylizované divadelní opony a erbů Valdštejnů a jejich příbuzných.

Přepis textu památníku následuje na s. 39–49.

Inventáře zámeckého divadla

(Jiří Bláha, s. 50–63)

Historické inventáře zámeckého divadla popisují podrobně vybavení divadla především v době okolo přelomu 18. a 19. století. Několik soupisů z té doby zachycuje soubor dekorací, v řadě dalších je možné sledovat postupné rozšiřování početného kostýmního fondu. Nejobsažnější inventář vznikl v souvislosti s obnovením divadelního provozu na konci 20. let 19. století: na více než sto stranách je zde podrobně sepsáno veškeré vybavení divadelního sálu i přilehlých místností, soubor kostýmů, rekvizit i dekorací.

Dovídáme se tak o mimo jiné o nedochované části původního vybavení: v divadle byly například stroje na výrobu hromu a blesku, pochopitelně notové pulty a např. velká zásoba skleněných lamp. Velká pozornost byla v inventářích věnována bohatému fondu kostýmů, které se bohužel nezachovaly; u řady z nich je uvedeno, ve kterém konkrétním představení byly použity. Pozoruhodné položky obsahují seznamy rekvizit, mezi kterými nechyběl např. *vycpaný poustevník*. Velká část divadelního vybavení byla umístěna v tzv. *garderobě* na místě zrušeného divadla ze začátku 90. let 18. století, další záze-
mí bylo v blíže nespecifikovaných *toaletních kabinetech* – předpokládáme, že byly umístěny v blízkosti divadla v přízemí severozápadního křídla zámku.

Z inventářů jsme vybrali zejména pasáže týkající se dekorací a rekvizit; jejich přepisy následují na s. 52–63.

Direktoria – technické scénáře historických představení

(*Jiří Bláha, s. 64–80*)

Velká část toho, co víme o technických detailech divadelního provozu v litomyšlském divadle, pochází ze souboru dokumentů v litomyšlském archivu. Mezi rukopisnými rozpisy jednotlivých rolí k historickým představením se tu nacházejí i tzv. *direktoria* – pomocné technické scénáře pro režiséra. Nejobsažnější z nich byla zpracována k představením v době okolo roku 1830.

Hlavní částí direktorií jsou seznamy jednajících postav a jejich příchodů a odchodů z jeviště. Vedle toho obsahují podrobnější kusy informace o potřebných rekvizitách a kostýmech v konkrétních scénách, o použitých dekoracích a v několika případech i o obsluze jevištní techniky. Známe díky tomu i jména některých osob, které obstarávaly výměnu dekorací, a z řady poznámek můžeme vyčíst, jak taková výměna probíhala. Důležité jsou i poznámky vztahující se k práci s osvětlením a další pokyny, umožňující učinit si představu o přípravě a výsledné podobě všech složek představení.

Na stranách 66–80 přepisujeme nejzajímavější direktoria (nebo jejich části) z let 1829 a 1833.

Litomyšlská větev Valdštejnů-Vartemberků

(*Jiří Bláha, s. 81–84*)

Historie litomyšlského zámeckého divadla je spojena se jmény hrabat z Valdštejna-Vartemberka. Jejich rodina se do Litomyšle dostala sňatkem v roce 1729 a panství drželi až do roku 1855, kdy jej byli pro velké dluhy nuceni prodat ve veřejné dražbě.

Vztah Valdštejnů k divadlu dokládají už zmínky o budování prvního divadla v zámku v roce 1767 (divadlo vyhořelo ještě před dokončením), stejně jako údaje o divadelním provozu na dalších rodinných panstvích. Od otevření dnešního zámeckého divadla (1798) se na jeho jevišti vystřídal téměř všichni členové rodiny – od zakladatele divadla Jiřího Josefa a jeho ženy Marie Francisky až po posledního dědice panství Antonína II. a jeho sestry. Kromě samotných Valdštejnů se v divadle objevovali příbuzní hraběnky Kajetány, rozené z Fünfkirchen; po prodeji panství Chlumec u Třeboně, ze kterého pocházela, (1834) žila v litomyšlském zámku její matka a několik sourozenců.

Životopisné údaje litomyšlských Valdštejnů, dostupné v námi studované literatuře, obsahuje rodokmen na s. 84.

Valdštejnská divadla mimo Litomyšl

(*Pavla Pešková, s. 85–91*)

Príslušníci rozvětvené hraběcí rodiny z Valdštejna-Vartemberka měli kromě Litomyšle v držení i mnohá další panství; na některých z nich vybudovali a provozovali také zámecká divadla. Jejich historii zpracovala autorka ve své disertační práci; výťah z této práce tvoří tento text.

V zámku v Mnichově Hradišti, hlavním rodovém sídle, bylo divadlo umístěno už ve 2. polovině 18. století; o jeho podobě toho mnoho nevíme. Dochované divadlo bylo do dnešní podoby přestavěno za hraběte Kristiána Vincence, v roce 1833, kdy se na zámku odehrála schůzka představitelů Svaté aliance; při té příležitosti tu hrál soubor pražského divadla. Divadlo bylo vybaveno jednoduchou mašinerií a hodnotným souborem dekorací. Autora dekorací neznáme, ale je možné, že jím byl některý z divadelních malířů Stavovského divadla (snad Vincenc Fischer). Dochovala se i část dekorací ze staršího divadla z 18. století. V zámku je uložen i velký soubor divadelních kostýmů a rekvizit.

Nedochované divadlo na Duchcově vzniklo zřejmě už v 1. polovině 18. století. Jistě bylo v provozu za hraběte Jiřího Kristiána, kdy byl v zámku jako knihovník zaměstnán Giacomo Casanova. Dochovaný inventář divadla z roku 1808 nás podrobně zpravuje o jeho bohatém vybavení. Divadlo zaniklo pravděpodobně ve 2. polovině 19. století.

Podle jediné dochované zprávy bylo divadlo na třebíčském zámku stavěno v letech 1791–1792 pro hraběte Vincence. Pravděpodobně šlo o jednoduchou scénu; o její podobě, přesném umístění ani repertoáru nic nevíme.

Divadlo na zámku Kozel u Plzně vzniklo v roce 1830 pro hraběte Kristiána Vincence. Dochovalo se dodnes včetně jevištního vybavení a skromného souboru dekorací. Podle jediné dochované zprávy usuzujeme, že Valdštejnové v divadle hráli jednoduché konverzační komedie.